

Б. П. Томенчук

ЧОТИРИ КНЯЖІ ДВОРИ ЛІТОПИСНОГО ГАЛИЧА. ПІДСУМКИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАЛАЦОВИХ КОМПЛЕКСІВ (1991–2012 рр.)

Увагу істориків та археологів стародавній галич привертає вже більше ста років. Головним чином дослідниками вивчалися писемні повідомлення. Нові дані отримані в ході археологічних розкопок дозволили суттєво доповнити та поточнити уявлення про столицю Галицької Русі. Результати отримані в ході археологічних досліджень кінця ХХ–початку ХХІ ст. дозволяють охарактеризувати розвиток центральної частини літописного міста Галич.

Ключові слова: місто, городище, садиба, будівля, об'єкт, розкопки.

Новітні археологічні дослідження та аналіз писемних джерел створили основу для виділення трьох основних періодів історичного розвитку Галича: долітописний (Х ст.), літописний (ХІІ–ХІІІ ст.) і пізньосередньовічний (ХІV–ХVІІІ ст.) [Томенчук, 1984, с. 19–22]. Основними містоутворюючими центрами Галича були окремі князівські замки (городища), навколо яких формувалась вся його інфраструктура. Зокрема, залишками долітописного, великохорватського Галича є велике (1200×600 м) Крилоське городище з потужною багаторядною внутрішньою і зовнішньою оборонними системами, які відображали його складну полісну, протоміську структуру [Томенчук, 2010, с. 335–344]. Після ліквідації Володимиром Святославовичем хорватського князівства (992/993 р.), у ході формування Києворуської держави долітописний Галич, як князівський, політико–релігійний центр землі, занепадає на ціле століття, що і спричинило в історіографії його нібито «раптову появу у 1140 р.» [Тихомиров, 1956, с. 329]. В ХІ ст. біля Крилоського городища з'явилося Штепанівське городище з курганнями

могильником, яке, очевидно, було військовим замком киеворуських (волинського домену) намісників, а потім і перших Ростиславовичів. За Василька Ростиславовича (1084–1125 рр.) ця давня Галицька земля входила до складу Тербовлянського князівства. Все змінилося в ХІІ ст. у зв'язку з відновленням Галицької землі–князівства і його політичного центру [Головко, 2006, с. 171–222; Майоров, 2001].

Княжий Галич ХІІ–ХІІІ ст. – це великий (8×8 км) і складний столичний комплекс, до міської структури якого входили, за традиційною давньоруською схемою, дитинець, посад, княжі двори [Котляр, 2006, с. 50–66] і монастирі. Якщо дитинцем остаточно визнано Крилоське городище з Успенським собором, а посадом прилуківські поселенські комплекси (боярські і міщанські), то залишками монастирів є численні (близько 12) церковні комплекси, які розміщені, в основному, по зовнішньому периметру міської території. Окрему групу в структурі княжого, літописного Галича, займають чотири городища. Новітні археологічні дослідження дозволяють трактувати їх як окремі княжі двори, які стали основними містоутворюючими центрами Галича ХІІ–ХІІІ ст. [Томенчук, 2009, с. 69–71] (рис. 1, 2).

1. Галицьке (старостинське) городище – княжий замок Івана–Ігоря Васильковича (1124–1141). Близько 17 років тут він правив новоутвореною Галицькою землею, яка виокремилась із Тербовлянського князівства після смерті Василька Ростиславовича. Дністровське лівобережжя залишилось за його братом Ростиславом–Георгієм Васильковичем (1124–1127/1141). Галич став столицею Дністровського правобережжя. Біля його замку і пристані на Дністрі почав вперше формуватись торгово–

© Б.П. ТОМЕНЧУК, 2013

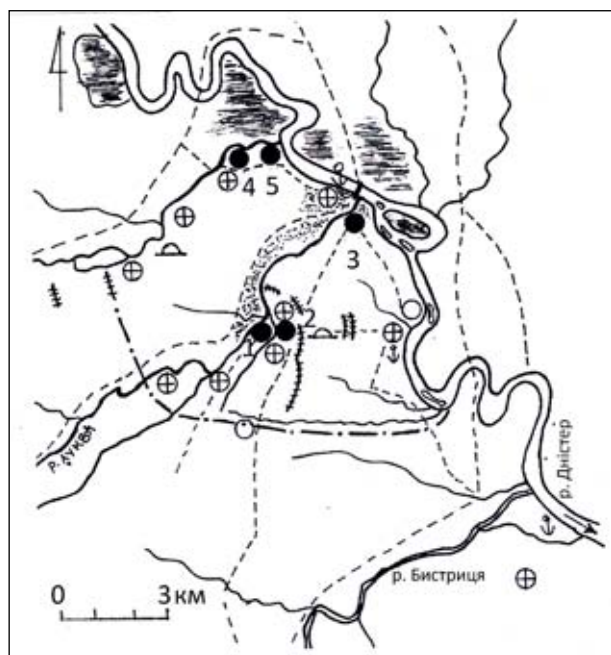

Рис. 1. 1 – Крилоське городище – дитинець міста;
 2 – Штепанівське городище – замок киеворуських намісників;
 3 – Галицьке городище – княжий двір Івана Васильковича;
 4 – Спаське городище – княжий двір Володимирка Володаревича;
 5 – Пантелеймонівське городище – княжий двір Романа Мстиславича

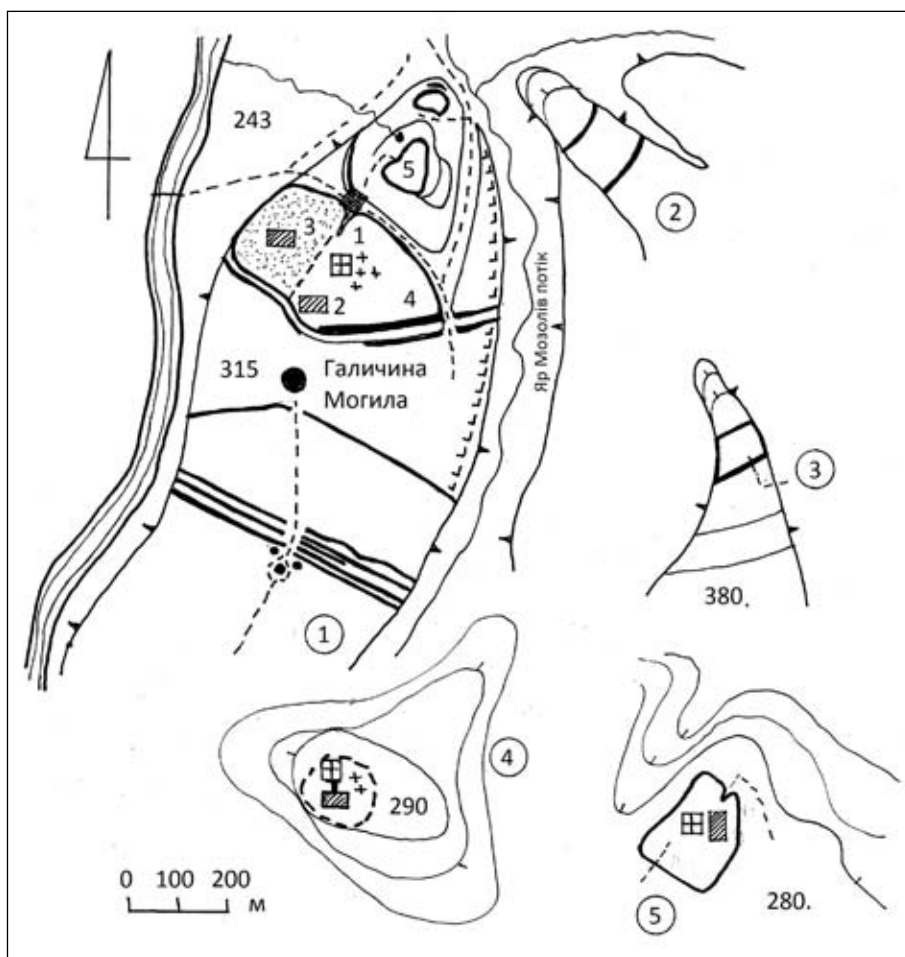

Рис. 2. Містотворчі центри давнього Галича.
 1 – Крилоське городище (1 – Успенський собор; 2 – адміністративний комплекс;
 3 – княжий двір – резиденція; 4 – гарнізонна частина на території міського замку;
 5 – Успенський кафедральний монастир – єпископський двір; 2 – Штепанівське городище;
 3 – Галицьке городище; 4 – Спаське городище; 5 – Пантелеймонівське городище

ремісничий посад міста. Іван Василькович жив тут з дружиною Анною – дочкою чернігівського князя Всеволода Ольговича [Войтович, 2006]. Дружив в останні роки життя з Володимирком Володаревичем. Помер бездітним. Похований, очевидно, в своїй замковій двірській церкві.

Пізніше тут, можливо, був замок галицьких намісників угорських королів з угорською залогою. Замок Івана Васильковича, який займав надзвичайно вигідне і стратегічно важливе місце на високому березі Дністра, очевидно, був і окремою резиденцією Белли III, королеви Андрія (помер у Галичі 1233 р.), Андрія II і Коломана в часи їх перебування в Галичі.

2. Спаське городище – княжий замок Володимирка Володаревича (1141–1153 рр.). Він успадкував Галицьку і Теробовлянські землі після смерті Івана і Ростислава Васильковичів. Об'єднав всі старі хорватські землі (Перемишльську, Звенигородську, Теробовлянську, Галицьку) в одне князівство, і зробив Галич його політичним центром. У своєму родовому замку жив з дружиною Софією – дочкою угорського короля Коломана Книжника, з якою мав трое дітей: Ярослава, Марію–Анастасію і Євдокію. Тут могло бути і весілля його сина Ярослава з Ольгою (1149 р.) – дочкою Юрія Довгорукого, його дочки Анастасії з краківським князем Болеславом Кучерявим (1151 р.), а згодом його другої дочки з Мешком Старим. Тут недовгий час (при церкві Спаса перебували і галицькі єпископи (Косма), поки на Крилоському городищі не розпочали будівництво Успенського собору і кафедрального монастиря (урочище Золотий Тік). Саме за Володимирка Володаревича Крилоське городище остаточно сформувалося, як дитинець Галича з відповідною інфраструктурою. В результаті проведених нами археологічних розкопок на Спаському городищі виявлено і досліджено великий дерев'яний (двоповерховий) палацовий комплекс і літописні переходи до церкви Спаса, де помер і був похований Володимирко Володаревич (1153 р.). В останні дні його життя тут побував посол київського князя Ізяслава–Пантелеймона Мстиславовича боярин Петро Бориславич, якого дехто вважає автором «Слова о полку Ігоревім» [Рыбаков, 1972]. Спаський князів двір ще надовго залишався улюбленою заміською княжою резиденцією Ярослава Осмомисла. Поряд (урочище Полігон) знаходився невеликий латинський монастир, заснований його матір'ю і де вона, очевидно, була похована.

Літописний (1153 р.) палацовий комплекс – князівська резиденція Володимирка Володаревича розміщена у 10 м на південь від церкви Спаса, як і передбачав О. Іоаннісян (1980 р.). Досліджувалась нами у 2009–2010 рр. У більшій частині культурний шар знищений кар'єром цегляного заводу та фортифікацією Першої світової війни (австрійський капонір). Під основою великої дерев'яної багатоповер-

хової будівлі була потужна кам'яна вимостка із дрібноколотого вапняку, яка лежала на похованому чорноземі. Згідно з її поширенням в обриві (схід–захід), споруда мала довжину близько 30 м (азимут 110°). Збережена ширина становить 5–8 м. По північному краю вимостки простежено фундамент у вигляді дерев'яних брусів (0,35×0,35 м), заглиблених у рів (шириною 0,6–0,7 м і глибиною 0,4–0,5 м до рівня материка). Зовні брусів була гідроізоляційна засипка із глини. В центральній частині будівлі виявлено окремі заглиблені підвалини під квадратну вежу (8×8 м), в якій, очевидно, розміщувались сходи, які вели на другий поверх («сені», 3 м), і на третій поверх переходів (7 м). Останні досліджені нами між кам'яною вимосткою і фундаментом церкви Спаса. Переходи були довжиною 10 м і шириною 4 м. Азимут 20° відповідає орієнтації як церкви, так і палацу. Від переходів збереглися дві фундаментні основи, які мали вигляд довгого (9 м) фундаментного рову шириною 0,95–1 м і глибиною 0,6–0,7 м до рівня материка. В зовнішній частині ровів знаходилась заглиблена у материк основа брусів (0,35×0,35 м). У внутрішній була ущільнена глиняна гідроізоляційна засипка шириною 0,25–0,3 м. Всередині між ними знаходилась проста засипка ґрунтом з великим вмістом будівельного сміття (вапняк), яке утворилося під час побудови церкви. Реконструйована нами висота цього дерев'яного фундаменту, очевидно, становила три колоди–бруси. Самі переходи між палацом і храмом проходили на рівні третього поверху і хорів (7 м). Згідно з літописним повідомленням 1153 р., саме ці переходи, очевидно, і були пов'язані зі смертю Володимирка Володаревича. В цілому, даний палацовий комплекс, який сполучений переходами з церквою Спаса, можна віднести до одного «палацово–сакрального» комплексу (рис. 3).

3. Крилоське городище – дитинець міста Галича і княжий двір Ярослава Осмомисла (1153–1187 рр.)¹. Після смерті батька Ярослав Володимирович переходить жити на

1. У 1969–1989 рр. працювала Галицька археологічна експедиція Інституту суспільних наук (м. Львів) та Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею (кер. Ауліх В.В.). З 1982 р. в її складі почали працювати окремі заgonи: архітектурно-археологічний (кер. Лукомський Ю.В.) та археологічний з вивчення городищ і могильників (кер. Томенчук Б.П.). З 1991 р. почала працювати Галицька слов'яно-руська археологічна експедиція Інституту археології АН України та Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею (кер. слов'янського загону Баран В.Д., кер. давньоруського загону Томенчук Б.П.). У 1996 р. вона була реорганізована в Галицьку постійнодіючу археологічну експедицію Національного заповідника «Давній Галич», яка була створена на базі попередніх археологічних загонів і експедицій (кер. Баран В.Д., заст. кер. Томенчук Б.П.). У 2000 р. експедиція була реорганізована у Галицьку археологічну експедицію Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка (кер. Томенчук Б.П.), яка традиційно співпрацює з Національним заповідником «Давній Галич» (кер. пізньосередньовічного загону Мельничук О.І.) та з Івано-Франківським краєзнавчим музеєм.

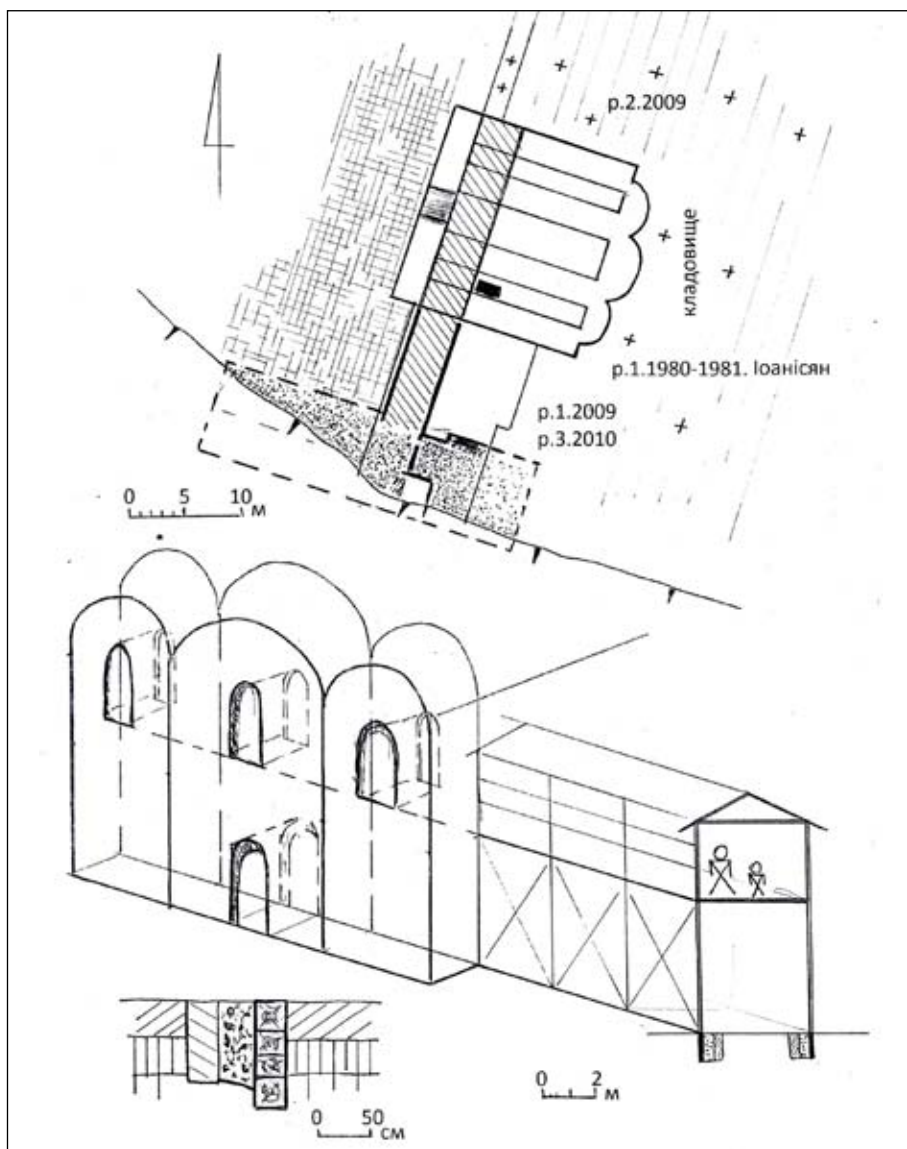

Рис. 3. Спаське городище. Княжий двір Володимирка. Палацовий комплекс з переходом до храму

Крилоське городище, де закінчує будівництво Успенського собору та адміністративного палацового комплексу (ур. Митрополічі Палати. Південний палацовий комплекс), які були розпочаті ще його батьком. У структурі міського замку (площа 7 га), в його західній крайній частині (ур. Сад) виникає окремий укріплений княжий двір площею 2 га. В його центральній частині, навпроти передсоборної площі знаходився великий дерев'яний двоповерховий палацовий комплекс, княжа резиденція Ярослава Осмомисла. Остання виявлена і досліджена нами археологічно (Західний палацовий комплекс). Тут він жив з Ольгою Юріівною, тут народились всі його четверо дітей (Єфросинія, Ярославна, Володимир і Вишеслава). Перша вийшла заміж за Сіверського князя Ігоря Святославовича (героя «Слова»). Друга в 1167 р. була заручена з угорським королевичем Беллою, але видана пізніше заміж за смоленського князя Мстисла-

ва Ростиславовича. Вишеслава видана заміж за Одона – сина Мешка Старого. Володимир Ярославович одружився тут з Болеславою – дочкою чернігівського князя Святослава Всеволодовича. Після її передчасної смерті він жив з «попадею», з якою мав двоє дітей (Василька і Володимира). Володимира Ярославовича більшість дослідників вважає автором «Слова про похід Ігорів» [Махновець, 1989]. У Галичі Ярослав Осмомисл почав згодом жити з «нешлюбною» Настасією Чагрівною (половецького походження), яка, очевидно, була непересічною особистістю серед галицьких жінок. З нею він мав сина Олега, якого вважав своїм прямим наступником. У 1171 р. в результаті боярської смути Настасію було вбито і спалено як язичницю. Прах, очевидно, підзахоронено в один з великих курганів на території давнього (епоха міді–бронзи) могильника (ур. Ліс Діброва, курган Насташина Могила). Крім того, тут традиційно знахо-

дився і печенізько-половецький курганний могильник («угорські могили» за Я. Пастернаком). Поряд була розміщена невелика вежеподібна кам'яна Кирилівська церква (ур. Кирилівка), очевидно, побудована Олегом «Настасичем» в пам'ять про свою матір. Вона названа на честь Св. Кирила (архієпископа Олександрійського і знаменитого богослова), який засудив вбивство і спалення християнськими фанатиками Гіпатії (жінки-філософа і математика, відомої в усьому античному світі) під час його правління (415 р.). Доля цих двох жінок дуже подібна, що не могло не залишитись у пам'яті чоловіка і сина. В цій Кирилівській церкві, очевидно, і було поховано згодом Олега після його отруєння галицькими боярами (1187 р.). В 1187 р. Ярослав Осмомисл помер (у віці 50–55 років) і був похований в Успенському соборі, який став усипальницею його роду. Тут було поховано згодом Володимира Ярославовича, який недовго був галицьким князем (1187–1188, 1190–1199 рр.). Саме ним закінчилась у Галичі династія Ростиславовичів. Лише на початку XIII ст. тут недовгий час правили Ігоревичі (внуки Ярослава Осмомисла), яких було страчено в Галичі (1209 р.), а пізніше перепоховано, очевидно, в Успенському соборі.

У 1215, 1219–1227 рр. княздвір Ярослава Осмомисла став княжою резиденцією Мстислава Удатного, також його онука (батько – Мстислав Хоробрий, мати – Ярославна). Дружиною Мстислава Удатного була Марія – дочка половецького хана Котяна. Вона народила йому трьох синів (Василя, Мстислава і Юрія) та трьох дочок (Анну, Марію-Єлену, Ростиславу). В Галичі він видав заміж Анну за Данила Романовича (1223 р.), а Марію за угорського королевича Андрія (1227 р.). Останній, князюючи у Галичі (1227–1230, 1232–1233 рр.), і помер тут (1233 р.).

Згодом (1235–1239 рр.) галицький замок Ярослава Осмомисла став резиденцією чернігівського князя Михайла Всеволодовича і його сина Ростислава. Матір'ю останнього була Олена Романівна – сестра Данила і Василька.

В окремі роки (1205–1206, 1211–1212, 1230–1232, 1233–1234 рр.) галицький княжий замок був княжою резиденцією Данила Романовича – правителя Галицько-Волинської держави (1238–1264 рр.) і короля Русі (1256 р.).

Західний палацовий комплекс – князівська резиденція на території цього окремого укріпленого княжого двору (2 га), який входив в інфраструктуру міського замку княжого Галича XII–XIII ст. (7 га). Він розміщений у 100 м на захід від Успенського собору на краю ескарпованого схилу. Його дослідження проводились нами у 1994–1996 рр. (траншея 3, розкоп 3). Це була велика дерев'яна, очевидно чотиричленна, багатоповерхова (до 3-х) будівля на стовпах (стілбцях–опорах). Її загальні розміри: довжина – 24,5 м, найбільша ширина – 15 м, діагональ – 28,5 м. Західне приміщення розмірами 6,5×11 м, центральне – 6×15 м, східне – 7,5×11 м,

північно–східне (ганок зі сходами на другий поверх) – 3,5×3,5 м. Будівля орієнтована довгою віссю по лінії схід–захід із невеликим (30°) відхиленням (азимут 120°/300°). Особливість конструкції і плану визначена топографічними умовами місцевості, а саме: значним перепадом висоти по лінії схід–захід (близько 3 м на 24,5 м довжини споруди), та по лінії північ–південь (близько 1,5 м на 15,5 м ширини споруди). Цю особливість були змушені коригувати різною кількістю і висотою опорних стовпів, що були розміщені по периметру приміщень будівлі і відігравали роль фундаментів нижніх підвалів. Усього виявлено 37 стовпових ям. Крім одинарних, виявлено 15 подвійних (вісімкоподібних) ям. Ще коло 10 стовпових ям, очевидно, знаходяться за межами дослідженої площі розкопу (16×27 м). Отже, загальна кількість стовпових ям могла становити близько 50. Найбільша їх концентрація простежена у західній частині будівлі, де є найбільший перепад висоти. Тут відстань між стовповими ямами становить 0,8–1 м. У східній частині, де перепад висоти найменший, відстань між стовповими ямами – 4,5–6 м. Якщо одинарні стовпові ями розміщені по периметру будівлі, то подвійні – уздовж внутрішніх подвійних стін суміжних приміщень. Діаметр стовпових ям сягає 0,8–1,1 м глибини (1,6–2 м від рівня сучасної поверхні). В західній частині споруди (житлово-господарській), у підклітях, були розміщені господарські приміщення, де виявлено рештки двох печей та найбільшу кількість керамічного матеріалу. В тому числі амфорної тари та тваринних кісток. В межах східної частини будівлі знайдено велику кількість трикутних і чотирикутних керамічних плиток. На лицевій поверхні останніх є рельєфні рослинні (криноподібні гілки, пальмові листки тощо) та зооморфно-міфічні (грифони, сирени тощо) зображення, які супроводжуються невеликими геральдичними знаками (двозуби і тризуби). Плитками, очевидно, було викладено підлогу одного або декількох парадних приміщень цього палацового комплексу, який мав як житловий, так і адміністративний характер в системі княжого двору XII–XIII ст. (рис. 4, 5).

Південний палацовий комплекс – (адміністративний центр) входив до інфраструктури міського замку княжого Галича XII–XIII ст. Він розміщувався біля підніжжя оборонного валу, на віддалі 45 м від Успенського собору на найвищій ділянці міського замку. Протягом XII–XIX ст. тут відбувалася неодноразово перебудова та нова забудова, що супроводжувались нівелюванням тогочасної поверхні та руйнуванням старої забудови. Зокрема, у XII–XIII ст. тут існувало два палацові комплекси. Один відноситься до середини XII ст. і був побудований одночасно з Успенським собором в часи Володимира Володаревича і Ярослава Осмомисла. Другий споруджений у другій половині

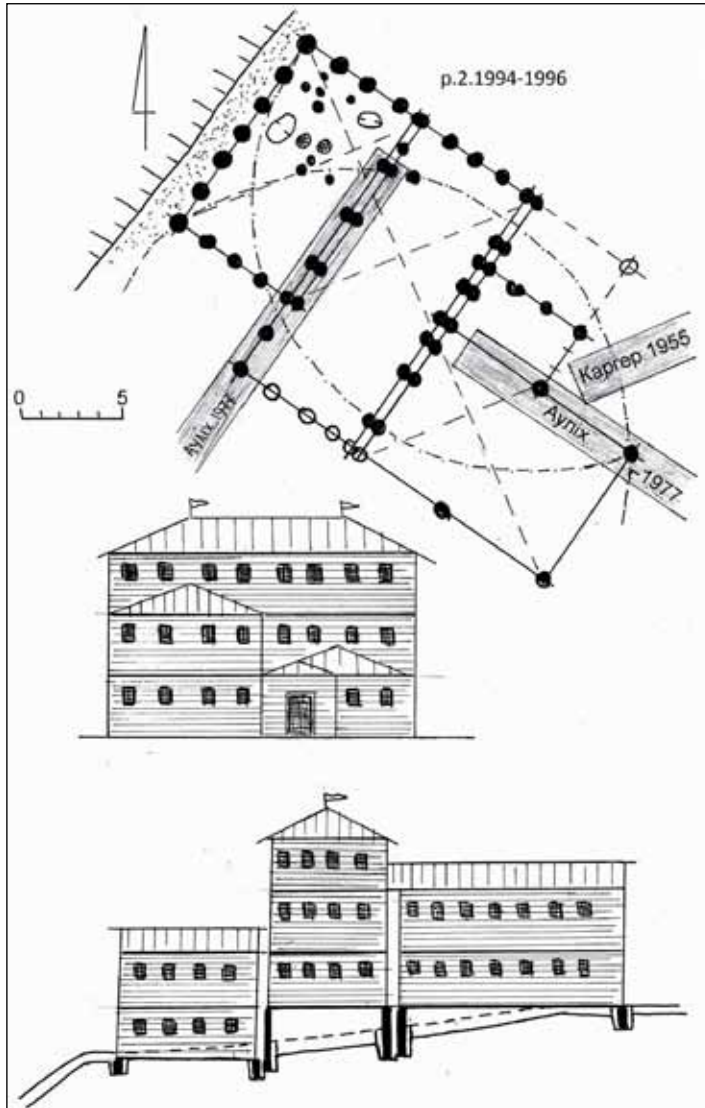

Рис. 4.
Крылоське городище.
Княжий двір.
Західний палацовий комплекс

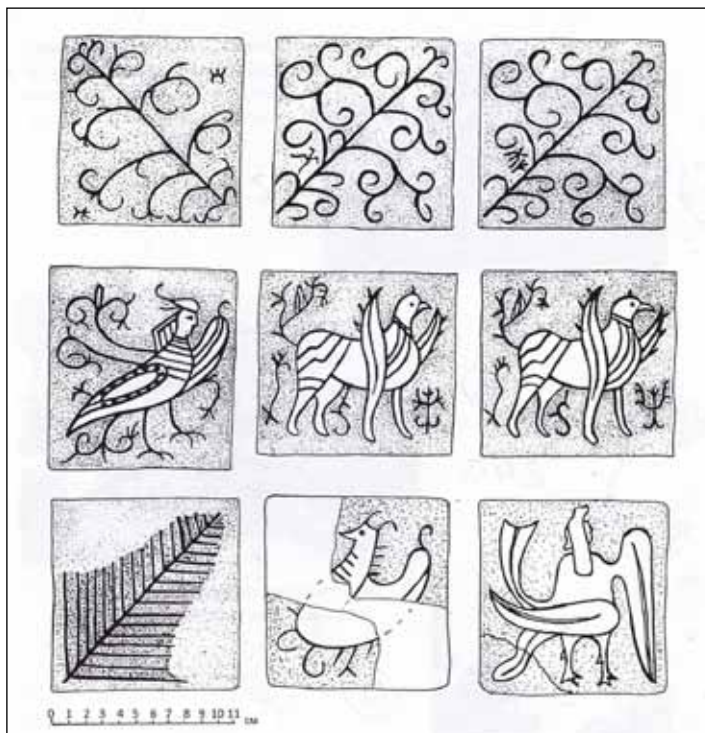

Рис. 5.
Крылоське городище.
Княжий двір.
Західний палацовий комплекс.
Підлога. Керамічні плитки

XII ст. та існував до середини XIII ст. Пізніше тут були побудовані митрополічі та єпископські палацові комплекси².

Ранній палацовий комплекс, очевидно, мав двохчастинну і двоповерхову структуру. Він складався з двох великих споруд (східної і західної), розміщених торцевою стороною до Соборної площі (азимут – 20°/200°). Зокрема, східна будівля могла мати розміри (реконструйовані) 31–32×7–7,4 м, а західна – 31–32×4 м. Між ними знаходився внутрішній дворик з колонадами шириною 5 м. Зовнішні стіни східної будівлі опирались на дерев'яний фундамент (у дві колоди з тесаних брусів 0,32×0,32 м), який був вкопаний у фундаменті рови шириною 1,2 м і глибиною 0,8 м. Внутрішні стіни стояли на дерев'яному фундаменті лише в одну колоду. Зовні споруди (0,5 м від стіни) знаходились окремі стовпи від колонади³ (за Ю. Лукомським).

Західна будівля стояла на дерев'яних підвалинах, вкопаних лише на одну колоду. У південній частині споруди (біля валу) підвалини по зовнішньому периметру мали ще глиняну гідроізоляційну прокладку. Тут виявлено і велике та глибоке підвальне приміщення, яке входило в структуру всієї будівлі. На підлозі підвалу знайдено 4 амфори. В цілому, ця велика двоповерхова східна споруда, очевидно, мала адміністративне призначення, а менша, одноповерхова із підвалом, західна – господарське (рис. 6).

Після пожежі цей ранній палацовий комплекс було розібрано, а підвал засипано. Вся територія знівельована. Після цього тут споруджується новий палацовий комплекс. На відміну від першого, він вже розміщувався вздовж валу (азимут – 110°/290°). Від нього залишилось також небагато слідів. Це окремі фрагменти заглиблених підвалин та культурний шар. Загальна довжина цієї нової споруди могла становити більше 30 м, а ширина – 12–12,5 м. Вона мала поздовжнє, внутрішнє членування. На північ від неї знаходилась ще одна велика будівля, від якої збереглись лише окремі стовпові ями. Перед нею засвідчена кам'яна вимостка з колотого вапнякового каміння від передпалацової площі, яка далі переходила у передсоборну площу (рис. 7).

4. Пантелеймонівське городище – великий (4 га) княжий замок Романа Мстиславовича (1187–1188, 1199–1205 рр.).

2. Їх дослідження проводились нами у 1995 р. (розкоп 2), 1997–1998 рр. (розкоп 5-V), 1999-2000 р. (розкоп 6), 2001-2002 рр. (розкоп-7), 2003 р. (розкоп 8), 2004 р. (розкоп 9) та Ю. Лукомським і В. Петриком у 1998-2001 рр.

3. Під час досліджень північного крила східної будівлі виявлено декілька фрагментів цегли, яка, на нашу думку, була використана при спорудженні опалювальних печей. Очевидно, саме таке призначення було цієї великої брускової плінфи-цегли, яка інколи трапляється в різних місцях давнього Галича.

Ним було побудовано тут і кам'яну церкву Св. Пантелеймона, названу на честь свого знаменитого і улюбленого діда – київського князя Ізяслава–Пантелеймона (1096–1151 рр.). Вона мала стати місцем хрещення його дітей і родинною усипальницею в Галичі. Поряд знаходився і великий дерев'яний палацовий комплекс, виявлений і досліджений нами археологічно. Тут він жив недовго (1200–1205 рр.) з Анною–Оленою, дочкою візантійського імператора Ісаака II [Майоров, 2011; 2011a]. Тут народились, очевидно, Данило (1201 р.) і Василько (1203 р.) та Олена і Соломея–Єфросинія (1204 р.). Сюди, напевне, було привезено тіло вбитого у Польщі Романа Мстиславовича, яке у 1205 р. було перевезено до Володимира, коли Анну з дітьми вигнали з Галича бояри [Томенчук, 2006, с. 44–46; Головки, 2009, с. 26–27]. Пізніше тут був княжий двір Данила Романовича, де він жив спочатку з матір'ю–регенткою, а потім з дружиною Анною – дочкою Мстислава Удатного. Тут, можливо, народились три його сини (Лев, Роман, Мстислав) та дочки (Переяслава, Софія). В цілому, це була постійна заміська княжа резиденція всіх Романовичів в роки їхнього князювання чи перебування у Галичі.

Палацовий комплекс – князівська резиденція Романа Мстиславовича (1199–1205 рр.) – розміщений на схід (30 м) від церкви Св. Пантелеймона, на вузькій терасі біля оборонного валу. Дослідження проводились нами у 1991, 2005–2008, 2012 рр. У процесі досліджень виявлено залишки великого дерев'яного палацового комплексу, який мав два будівельні горизонти (рис. 8, 9).

Перший відносився до часу Романа Мстиславовича, а другий – до часу Данила Романовича. Залишками першого палацового комплексу є велика дерев'яна споруда, від якої збереглось (у межах розкопів) більше 20 стовпових ям діаметром 0,5–0,9 м і глибиною 0,8–1 м. Всередині більшості ям простежено сліди квадратних стовпів (0,3×0,3 м), які взаємно орієнтовані (основний азимут – 35°). Виходячи із поширення тут культурного шару (0,15 м) і стовпових ям, ця рання палацова споруда могла мати розміри у межах 9×15 м. Зі східної сторони знаходилась окрема велика господарська будівля (6,8×7 м, азимут 330°). Вона складалась із декількох суміжних приміщень, які заглиблені в материкову підсишку на 0,7 м. Дерев'яні зрубні стіни розміщувались по краю котловану. В південному приміщенні знаходилась велика (0,95 м) піч з кам'яним (галька) робочим майданчиком. Тут знайдено багато кісток тварин та кераміки, що дозволяє говорити про їх кухонне призначення.

Залишками другого палацового комплексу є велика дерев'яна споруда на кам'яній під-

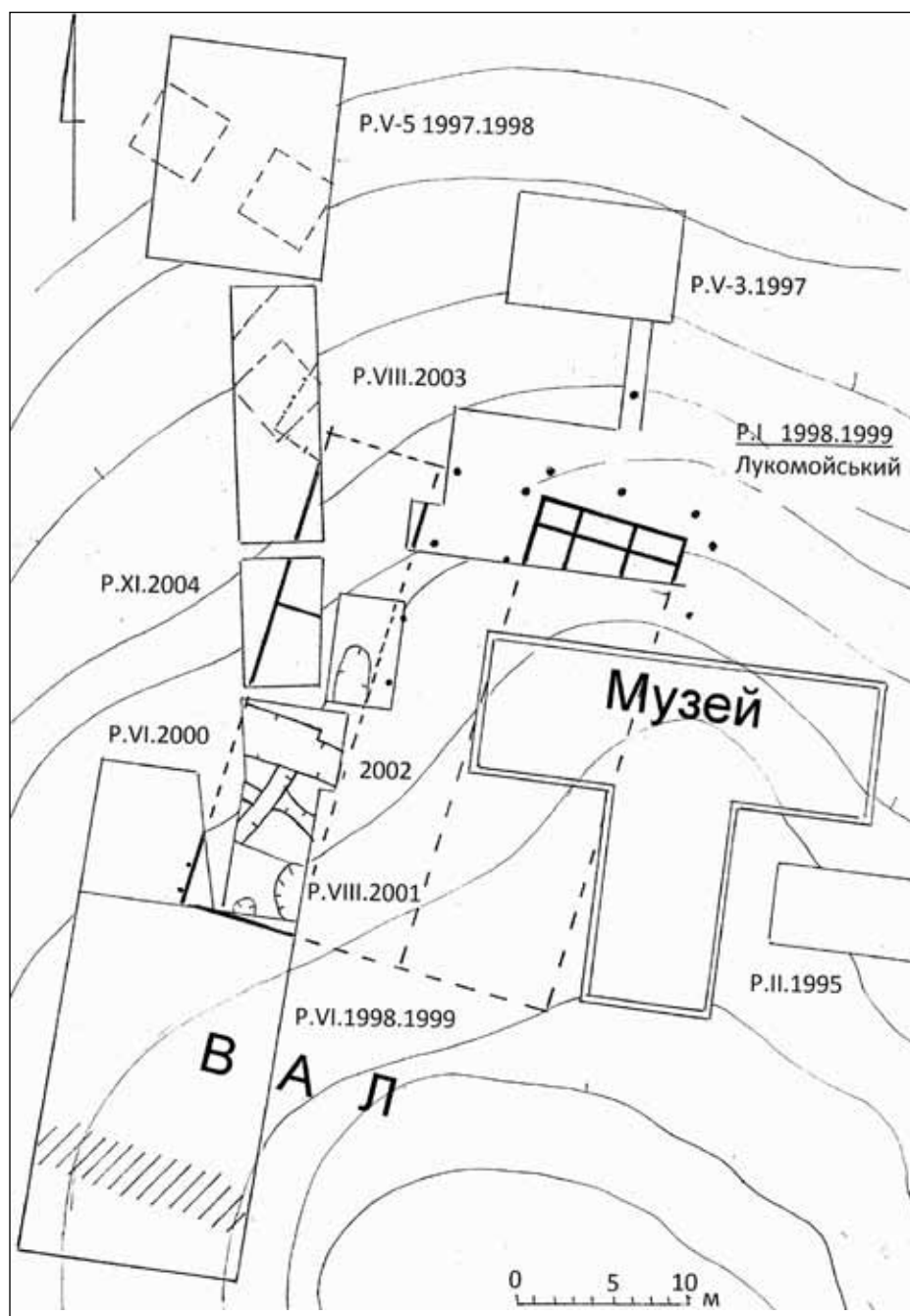

Рис. 6. Крилоське городище. Міський замок.
Адміністративний палацовий комплекс (Південний). Перший будівельний горизонт

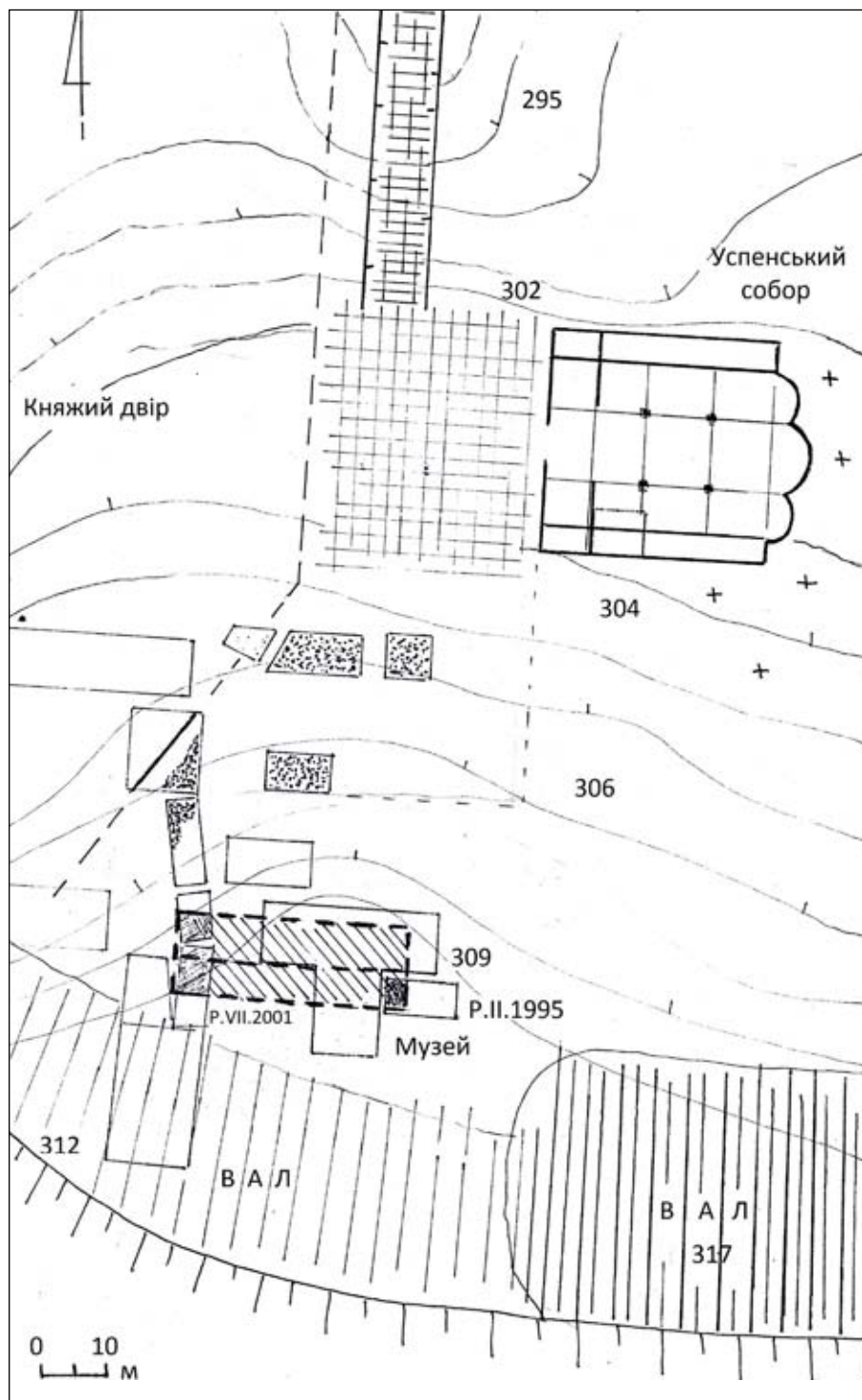

Рис. 7. Кирілоське городище. Міський замок.
Адміністративний палацовий комплекс (Південний). Другий будівельний горизонт

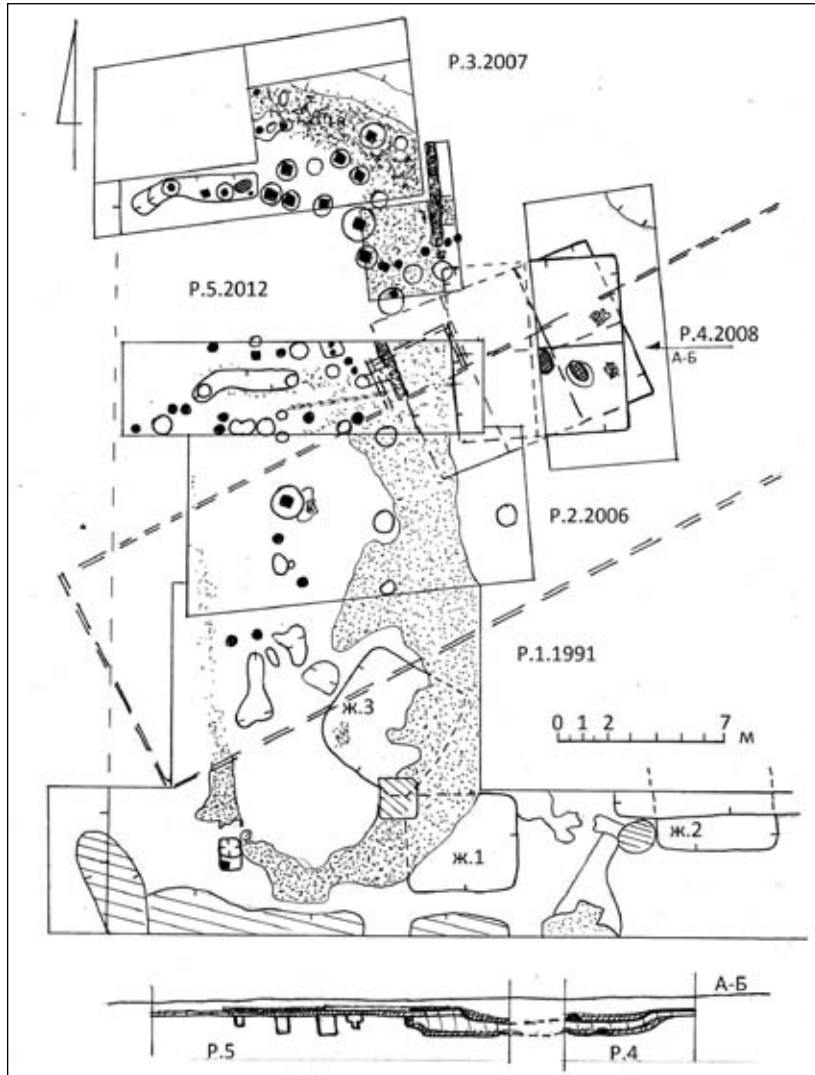

Рис. 8. Пантелеймонівське городище. Княжий двір Романа Мстиславича. Палацовий комплекс. Перший і другий будівельний горизонт

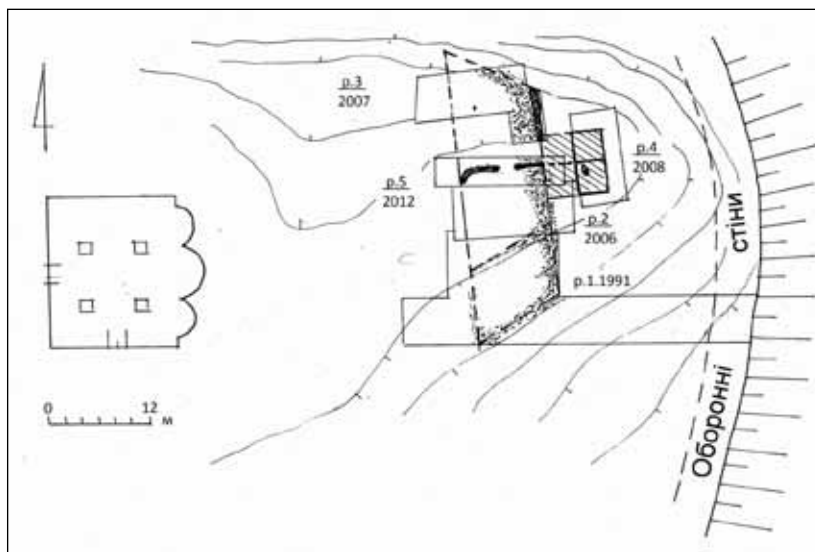

Рис. 9. Пантелеймонівське городище. Княжий двір Романа Мстиславича. Палацовий комплекс. Другий будівельний горизонт

основі із гальки, яка у північно–східному куті (де найбільший перепад висоти), доповнена невеликим кам'яним фундаментом (азимут – 350°). Кам'яна вимостка сильно понижена новітніми ямами. Все ж, можна вважати, що будівля була трапецієподібної форми, в межах 26×12х38×12 м, яка орієнтована довшою стороною по осі північ–південь, азимут 350°. Споруда мала внутрішню тричленну структуру і складалася з трьох великих приміщень (перший поверх). Основним було центральне приміщення, де виявлено більше 20 керамічних чотирикутних плиток від підлоги, що вказує на його парадне використання. У північному приміщенні (біля північного схилу) знайдено багато уламків кераміки та кісток тварин і риби, що свідчить про його господарське використання. Із східної сторони до цієї великої дерев'яної споруди примикала окрема господарська будівля (7×8 м), орієнтована відносно основної палацової споруди. Вона складалась із декількох (3–4) суміжних приміщень, які мали неглибоку (0,4 м) заглиблену основу, опущену в глиняну засипку будівлі першого будівельного горизонту. В північно–східному приміщенні простежено залишки робочого майданчика, викладеного з великих кам'яних плит (окремі з профільованою основою). В південно–східному приміщенні знаходилась велика глиняна піч. Численні знахідки кісток тварин та кераміки свідчать про кухонне використання цієї східної прибудови.

Таким чином, чотири княжі двори літописного Галича XII–XIII ст. локалізовані нами археологічно [Томенчук, 2006, с. 44–46; Головко, 2009, с. 26–27], як свідчать писемні джерела, були не лише основними містоутворюючими, але і важливими державотворчими центрами, де вирішувались складні політичні проблеми (через дипломатичні перемовини, династичні шлюби, тощо), які виникали при зміні правителів і їх політичної орієнтації. В цілому княжі двори Галича жили своїм окремим активним життям – приватним і державним [Попов, 1998; Петрик, 2003, с. 92–100; Томенчук, 2007, с. 31–54]. Тут народжувались княжі сини і дочки та відбувались гучні весілля і сумні похорони, на які приїжджали численні володарі сусідніх держав. Тут працювала князівська адміністрація, яка вирішувала політичні і господарські проблеми. Тут перебувала і військова дружина, яка захищала князя вдома і на війні. Але найперше, це була резиденція князя, який мав звідси управляти Галичем і Галицькою державою.

В даній роботі нами зроблено лише загальні і попередні підсумки археологічних досліджень палацових комплексів літописного Галича, які проведені Галицькою археологічною експедицією протягом 1991–2012 рр.

(рис. 10, 11). В цілому, палацові комплекси Давньої Русі, на відміну від культової архітектури, майже не вивчені, а їх кількість, за археологічними даними, дуже невелика. Всього відомо близько 15 палаців. Зокрема, в Києві, Чернігові, Боголюбово, Смоленську, Полоцьку, Гродно, Перемишлі, Звенигороді, Холмі. Всі вони кам'яні. Дослідники давнього Галича, вже більше ста років сперечаються у пошуках «галицьких палаців», які на їх думку, також мали бути обов'язково кам'яними – подібними до численних (більше 20) кам'яних храмів цієї столиці Галицької землі.

Новітні археологічні дослідження на території літописного Галича XII–XIII ст. дозволили виявити зовсім несподівано велику групу дерев'яних монументальних споруд – палацові комплекси в системі чотирьох княжих дворів. Як і дерев'яні храми (зокрема, нами досліджено 4 з 8 відомих) [Томенчук, 2005], їх можна віднести до однієї окремої галицької архітектурної школи. Вона була сформована і розвивалась на основі місцевих будівельних традицій. Але це не виключає використання при цьому планувально–композиційних і будівельних прийомів тогочасної візантійської і романської архітектури, що було притаманно всій Галицькій архітектурній школі (культува, палацова, фортифікаційна), яка саме тоді почала формуватись.

Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква, 2006. – 782 с.

Головко О. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно–політичному розвитку Центрально–Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Головко. – К., 2006. – С. 171–222.

Головко А. О месте захоронения галицко–волинского князя Романа Мстиславича / А. Головко // Древняя Русь. Вопросы медиевистики: тез. докл. – 2009. – № 3 (37). – С. 26–27.

Котляр Н. Княжеский двор Галича в XII веке / Н. Котляр // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – СПб., 2006. – № 4 (26). – С. 50–66.

Майоров О. Галицко–Волинская Русь. Очерки социально–политических отношений в домонгольский период / О. Майоров. – СПб., 2001. – 639 с.

Майоров О. Галицко–волинський князь Роман Мстиславович. Володар, воїн, дипломат / О. Майоров. – Біла Церква, 2011. – Т. 1: До вивчення джерел з історії внутрішньої та зовнішньої політики. – 318 с.

Майоров О. Галицко–волинський князь Роман Мстиславович. Володар, воїн, дипломат / О. Майоров. – Біла Церква, 2011а. – Т. 2: Політична та культурна спадщина, родина, династія. – 462 с.

Махновець Л. Про автора «Слова о полку Ігоревім» / Л. Махновець. – К., 1989.

Петрик В. Архітектурно–планувальна структура столярного міста Галича / В. Петрик, Ю. Лукомський // Галич в доісторії і середньовіччі: матер. конф. – Галич, 2003. – С. 92–100.

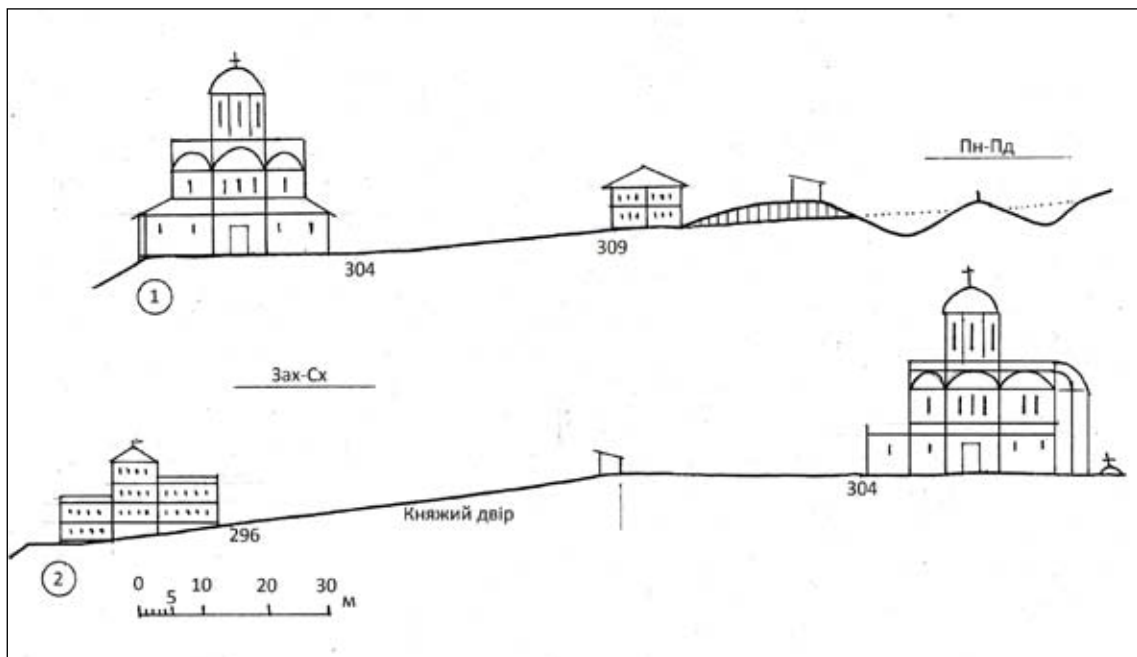

Рис. 10. Крилоське городище. Міський замок.
1 – Південний палацовий комплекс; 2 – Західний палацовий комплекс

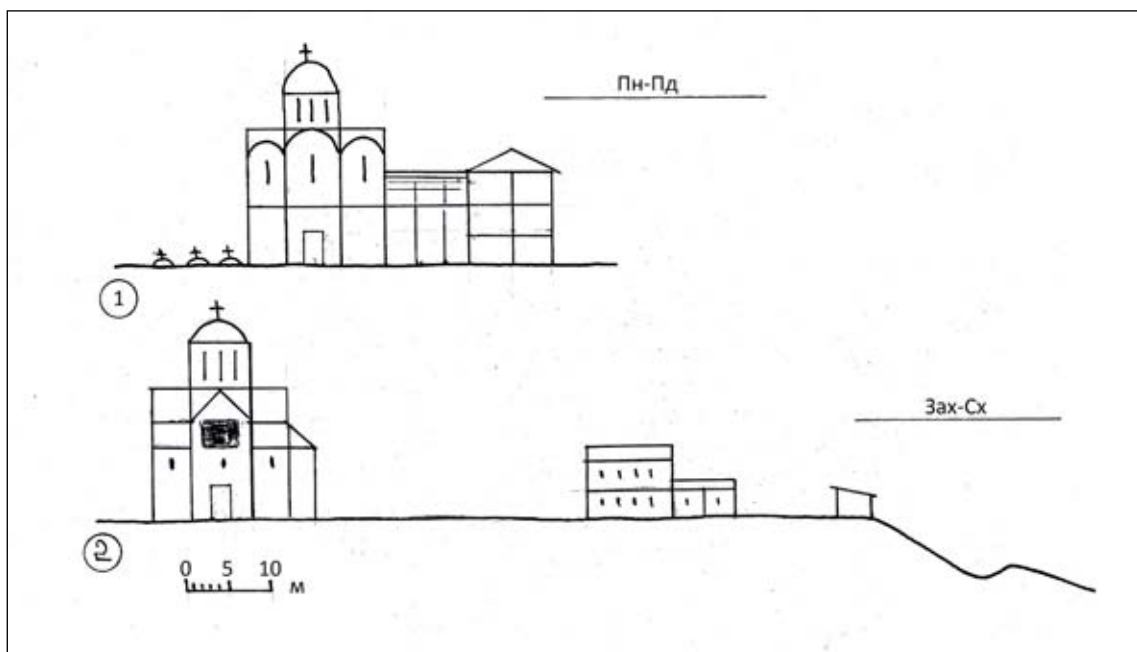

Рис. 11. Давній Галич.
1 – Спаське городище. Палацовий комплекс; 2 – Пантелеймонівське городище. Палацовий комплекс

Попов И. Княжеские резиденции домонгольской Руси (генезис и классификация): [Электронный ресурс] / И. Попов. – СПб., 1998. Точка доступа: (http://www.archaeology.ru/Download/Popov/Popov_1998_Kniazheskie.pdf) від 24.05.2013 р. (заголовок з екрана).

Рыбаков Б. Русские летописи и автор «Слова о полку Игореве» / Б. Рыбаков. – М., 1972.

Тихомиров М. Древнерусские города / М. Тихомиров. – М., 1956.

Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття: матеріали досліджень 1976–2006 рр. / Богдан Томенчук. – Івано-Франківськ, 2008. – 696 с.

Томенчук Б. Археологія дерев'яних палацових комплексів княжого Галича / Богдан Томенчук, Володимир Баран // Вісник інституту археології. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 31–54.

Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація / Богдан Томенчук. – Івано-Франківськ, 2006. – 328 с.

Томенчук Б. Містотворчі центри давнього Галича / Богдан Томенчук // Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя: тези міжнар. конф. – Чернівці, 2009. – С. 69–71.

Томенчук Б. Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст. / Богдан Томенчук. – Івано-Франківськ, 2005. – 166 с.

Томенчук Б. Три періоди розвитку Галича / Богдан Томенчук // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр: тези міжнар. археолог. конф. – Львів, 1984. – С. 19–22.

Томенчук Б. Фортифікація давнього Галича / Богдан Томенчук // Проблеми давньоруської та середньовічної археології. – К., 2010. – С. 335–344. – (Археологія і давня історія України. Вип. 1).

Б. П. Томенчук

ЧЕТЫРЕ КНЯЖЕСКИХ ДВОРА ЛЕТОПИСНОГО ГАЛИЧА. РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДВОРЦОВЫХ КОМПЛЕКСОВ (1991-2012 гг.)

Внимание историков и археологов древний Галич привлекает уже более ста лет. Главным образом исследователи изучали письменные сообщения. Новые данные полученные в ходе археологических раскопок позволили существенно дополнить и уточнить представления о столице Галицкой Руси. Результаты, полученные в ходе археологических исследований конца XX - начала XXI в. позволяют охарактеризовать развитие центральной части летописного города Галича.

B. Tomenchuk

FOUR PRINCE'S COURT OF CHRONICLE GALYCH. SUMMARY OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF PALACES' COMPLEXES (1991-2012)

The attention of historians and archaeologists ancient Halych attracts more than a hundred years. Mainly researchers studied written messages. New data obtained in the course of archaeological excavations have greatly supplement and clarify the concepts of capital Halych. The results obtained in the course of archaeological research of the late XX – early XXI century. possible to characterize the development of the central part of the chronicle of the city of Halych.